

DOMINIKA PRUSZCZYŃSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział

Teologiczny

<https://orcid.org/0009-0006-5680-3461>

„Ekumenizm krwi” jako znak jedności chrześcijan

„Ecumenism of blood” as a sign of the unity of Christians

Abstract

Eight years after the brutal murder of twenty Coptic Christians and one Ghanaian citizen, executed on a Libyan beach by terrorists of the so-called Islamic State, Pope Francis inscribed their names in the Martyrology of the Roman Catholic Church as saintly martyrs. This event, bearing both spiritual and ecclesial significance, once again drew the attention of theologians to the phenomenon known as the “ecumenism of blood” – the concept that shared suffering and the testimony of faith, even unto martyrdom, regardless of denominational affiliation, can constitute a real sign of Christian unity. The aim of this article is to offer a theological reflection on the “ecumenism of blood” in the context of the relationship between the Roman Catholic Church and the Coptic Orthodox Church. The analysis will focus on the significance of martyrdom as a factor that brings Christian communities closer together, and on the question of whether the witness of the martyrs can be understood as a form of real, though incomplete, communion – a visible sign of unity “here and now.” These reflections are set within the broader context of the contemporary ecumenical movement, which, rather than limiting itself to doctrinal dialogue, seeks to go deeper, exploring paths toward unity in the concrete reality – in this case, the reality of religious persecution – that surrounds us.

Keywords: Coptic Church, martyrdom, ecumenism of blood, persecution, Open Doors.

Abstrakt

Osiem lat po brutalnej śmierci dwudziestu koptyjskich chrześcijan oraz jednego obywatela Ghany, zamordowanych na plaży w Libii przez terrorystów tzw. Państwa Islamskiego, papież Franciszek wpisał ich imiona do Martyrologium Kościoła rzymskokatolickiego jako świętych męczenników. Wydarzenie to, mające zarówno wymiar duchowy, jak i eklezjalny, ponownie skierowało uwagę teologów na zjawisko określane mianem „ekumenizmu krwi”, czyli koncepcji, według której wspólne cierpienie i świadectwo wiary aż po męczeństwo, niezależnie od przynależności wyznaniowej, jest rzeczywistym znakiem jedności chrześcijan. Celem niniejszego artykułu jest teologiczna refleksja nad fenomenem „ekumenizmu krwi” w kontekście relacji pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym. Analiza skupia się na znaczeniu męczeństwa jako czynnika zbliżającego wspólnoty chrześcijańskie, a także na pytaniu o możliwość odczytywania świadectwa

męczenników jako formy realnej, choć niepełnej komunii – widzialnego znaku jedności Kościoła „tu i teraz”. Rozważania te wpisują się w szerszy kontekst współczesnego ruchu ekumenicznego, który nie zatrzymując się tylko na dialogu doktrynalnym, spogląda głębiej i próbuje odnaleźć drogi do jedności w rzeczywistości w tym przypadku „prześladowań religijnych”, która nas otacza.

Słowa kluczowe: Kościół koptyjski, męczeństwo, ekumenizm krwi, prześladowania, Open Doors.

„Ekumenizm krwi” lub „ekumenizm męczenników” to stosunkowo nowy termin w refleksji teologicznej i eklezjologicznej, choć zjawisko oddawania życia przez wyznawców Chrystusa towarzyszy Kościołowi od jego początków. Pomimo rosnącego zainteresowania tym zagadnieniem w przestrzeni duszpasterkiej, wciąż brakuje pogłębionych naukowych analiz systematyzujących to pojęcie w ramach współczesnej teologii ekumenicznej. Istnieją liczne opracowania tematu, jednak w dużej mierze mają one charakter formacyjny lub duchowy. Wynika to zapewne z faktu, że „ekumenizm krwi” dotyczy obszaru trudnego do ujęcia w kategoriach ściśle akademickich, związanego z tajemnicą świadectwa wiary aż po gotowość do męczeńskiej śmierci. Zasadnicze pytania badawcze zawarte w artykule brzmią: Czy „ekumenizm krwi” może być uznany za realną, widzialną formę jedności Kościoła, niezależnie od wciąż istniejących różnic doktrynalnych? Jakie są granice takiej interpretacji? Podstawą analizy będą wydarzenia z lutego 2015 r., kiedy to na plaży w Libii zamordowano 21 chrześcijan – dwudziestu wiernych Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego i jednego obywatela Ghany. Sprawcy, powiązani z tzw. Państwem Islamskim, wprost wskazali na swoją motywację – określili ją jako wrogość wobec „Kościoła egipskiego”. Kilka dni później Koptyjski Kościół Ortodoksyjny ogłosił zamordowanych świętymi męczennikami, a w 2023 r. papież Franciszek wpisał ich do Martyrologium Kościoła katolickiego, co miało wyjątkowy wymiar ekumeniczny. W artykule zostaną poddane analizie współczesne relacje między Kościołem rzymskokatolickim a Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym, z uwzględnieniem oficjalnych dokumentów, deklaracji i gestów podejmowanych przez zwierzchników obu wspólnot. Szczegółne miejsce zajmie analiza recepcji wydarzeń z 2015 r. w kontekście eklezjalnym i teologicznym.

1. Teologiczne podstawy „ekumenizmu krwi”

Męczennicy inspirowali do wiary i działania już u początków chrześcijaństwa. Ich ostatnie chwile życia nie świadczyły tylko o odwadze, ale także o znaczeniu samego świadectwa. W śmierci męczennika – jako ostatecznym akcie wierności – możemy odczytać prawdę o Ewangelii. Głoszenie tej prawdy jest

zadaniem stojącym przed każdym chrześcijaninem – „prawdy wyzwalającej, leczącej i dającej przejrzenie”¹. Dietrich Bonhoeffer – niemiecki teolog i męczennik – w imię swojego motta, którym posługiwał się wobec nazistowskich Niemiec: „Chrystus woła, uczeń rusza”², dostrzegał nadzieję dla chrześcijaństwa w możliwości zdecydowanego dawania świadectwa poprzez konkretne działania podejmowane przez wyznawców Chrystusa³. Ewangelizacja jest właśnie tym konkretem⁴.

Jan Paweł II w swojej encyklice *Ut unum sint* stwierdza, pisząc o męczennikach za wiarę: „Ci nasi bracia i siostry, połączeni przez wielkoduszną ofiarę z własnego życia, złożoną dla Królestwa Bożego, są najbardziej wymownym świadectwem tego, iż można przekroczyć i przezwyciężyć wszelkie elementy podziału, składając całkowity dar z siebie dla sprawy Ewangelii”⁵ (nr 1). Umysławia tym samym znaczenie ofiary męczeńskiej śmierci.

Akt przelania krwi w imię Jezusa Chrystusa, czyli męczeńska śmierć, może być postrzegane jako droga otwarta dla każdego, kto poprzez chrzest został włączony do wspólnoty Ciała Chrystusa, niezależnie od miejsca i kontekstu realizacji swojego powołania. Męczeństwo, rozumiane w ten sposób, zyskuje zatem wymiar ekumeniczny⁶. W tym kontekście warto również zauważyć, że pojęcie męczeństwa nie odnosi się wyłącznie do osób formalnie ochrzczonych, co potwierdza refleksja nad „chrztem krwi”⁷. Zjawisko „chrztu krwi” od IV w. postrzegane było jako rytuał o szczególnej mocy zbawczej. „Umieranie dla wiary miało zbawczą moc, nawet jeśli ofiara nie otrzymała chrztu wodnego przed śmiercią”⁸ (tłum. własne).

¹ Zob. Artur Aleksiejuk. 2009. Dać świadectwo prawdzie. W *Ekumenia i współczesne wyzwania moralne*. Red. Tadeusz Kałużny, Zdzisław Kijas, 170. Kraków: Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie.

² Zob. Dietrich Bonhoeffer. 1997. *Naśladowanie*. Tłum. Joanna Kubaszczyk. Poznań: Wydawnictwo W drodze, 19; Maciej Wilkosz. 2024. „Dietrich Bonhoeffer” (26.06.2025). <https://gpch.pl/artykuly/2024/dietrich-bonhoeffer>.

³ Zob. Marcin Hintz. 2009. W poszukiwaniu sposobów składania wspólnego świadectwa. W *Ekumenia i współczesne wyzwania moralne*. Red. Kałużny, Kijas, 180. Kraków: Polska Akademia Teologiczna w Krakowie.

⁴ Por. Hintz. 2009. W poszukiwaniu sposobów składania wspólnego świadectwa, 18–37.

⁵ Zob. Jan Paweł II. 1995. *Ut unum sint*. W *Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*. Red. Stanisław Celestyn Napiórkowski, Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, pkt 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

⁶ Ekumenicznym również w sensie „dotyczący wszystkich”.

⁷ Por. KKK 1258: „Kościół zawsze zachowywał głębokie przekonanie, że ci, którzy ponoszą śmierć za wiarę, nie otrzymawszy chrztu, zostają ochrzczeni przez swoją śmierć dla Chrystusa i z Chrystusem. Chrzest krwi, podobnie jak chrzest pragnienia, przynosi owoce chrztu, nie będąc sakramentem”.

⁸ Zob. Lucien van Lier. 2021. *Conquering Rome: Constructing a Global Christianity in the Face of Terror. A Case Study into the Representations of the Beheading of Twenty-One Migrant Workers in January 2015*. W *World Christianity: Methodological Considerations*. Red. Martha Frederiks, Dorottya Nagy, 215. Leiden – Boston: Brill.

Współczesna interpretacja papieża Franciszka dotycząca „ekumenizmu krwi”⁹, a także „chrztu krwi”, spotkała się również z krytyką. Niektóre środowiska kościelne o charakterze tradycjonalistycznym doszły do przekonania, że taka interpretacja jest zbyt daleko idąca. Uznano, że przesadnie dużą rolę w ekumenizmie krwi przyznaje się motywacji sprawców. Nie analizuje się stopnia gorliwości wiary danej osoby w trakcie jej życia, lecz uznaje się świętość i heroizm wyłączanie na podstawie ostatnich chwil przed śmiercią¹⁰.

W kontekście próby zdefiniowania pojęcia „ekumenizm krwi” warto przywołać wypowiedź papieża Franciszka wygłoszoną podczas homilii kończącej Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan w 2015 r. Centralnym punktem tej homilii jest postać Samarytanki, która przemieniona przez spotkanie z Chrystusem staje się „misjonarką”, symbolem fundamentalnego powołania chrześcijaństwa do wspólnego głoszenia Ewangelii. Warunkiem realizacji tej misji, jak zauważa papież, jest unikanie zamknięcia się w „ciasnych schematach”, a także powstrzymywanie się od narzucania jednolitości wynikającej wyłącznie z ludzkich planów i ambicji. Wskazując na „ekumenizm krwi” jako wspólne dziedzictwo wszystkich chrześcijan, Franciszek podkreślił, że liczni świadkowie wiary zostali złączeni z jedynym Chrystusem – niezależnie od przynależności wyznaniowej¹¹. Papież w tej homilii „połączył wielu świadków z jednym Chrystusem”¹². Postawa męczenników, w której wyraża się pragnienie głębokiej jedności z Chrystusem, wskazuje jednocześnie kierunek, jaki chrześcijaństwo powinno obrać w dążeniach do pełnej jedności. Jest to droga, która w znacznej mierze przekracza wymiar doktrynalnych debat, a koncentruje się na jednoczeniu z osobą Chrystusa, co z kolei prowadzić ma do pogłębienia jed-

⁹ Zob. Francis. 2016. Address of his Holiness pope Francis to participants in the conference od Secretaries of “Christian World Communions” (12.10.2016). (5.07.2025) https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2016/october/documents/papa-francesco_20161012_christian-world-communications.html; tłum. za: „Ekumenizm modlitwy i krwi” (05.07.2025), <https://info.wiara.pl/doc/3494678.Ekumenizm-modlitwy-i-krwi>; „Kiedy terroryści czy mocarstwa światowe prześladują chrześcijańskie mniejszości albo chrześcijan, kiedy to czynią, nie pytają się: «Czy jesteś luteraninem? Czy jesteś prawosławnym? Czy jesteś katolikiem? Czy jesteś reformowanym? Czy jesteś zielonoświątkowcem?»? Nie! «Jesteś chrześcijaninem»». Oni rozpoznają tylko jedno: chrześcijanin. Wróg się nie myli, umie rozpoznać, gdzie znajduje się Jezus. I to jest ekumenizm krwi. Dziś jesteśmy tego świadkami. I myślę tu na przykład o koptyjskich mnichach prawosławnych zabitych na plażach Libii. To są nasi bracia. Dali świadectwo o Jezusie i umierali, mówiąc: «Jezu, pomóż mi». W Jego imię, oni wyznali imię Jezusa. Tak więc ekumenizm modlitwy, ekumenizm drogi, a wróg uczy nas ekumenizmu krwi”.

¹⁰ Zob. Liere. 2021. Conquering Rome: Constructing a Global Christianity in the Face of Terror. A Case Study into the Representations of the Beheading of Twenty-One Migrant Workers in January 2015, 215.

¹¹ Zob. Franciszek. 2015. „Homilia Papieża Franciszka podczas Nieszporów na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan”. (5.07.2025) https://www.vatican.va/content/francesco/pl/homilies/2015/documents/papa-francesco_20150125_vespri-conversione-san-paolo.html.

¹² Zob. Dana L. Robert. 2016. „One Christ – Many Witnesses: Visions of Mission and Unity, Edinburgh and Beyond”. *Transformation* 33 (4): 270.

ności we wspólnocie Kościoła widzialnego w imię zasady: „Im bliżej Chrystusa, tym bliżej siebie”.

2. Współcześni męczennicy koptyjscy jako świadkowie wiary

Przedstawiciele Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego w Egipcie określają się niekiedy mianem „Kościoła męczenników”. Koptowie postrzegają swoją historię jako „długą serię prześladowań, masakr, przymusowych konwersji i zniszczonych kościołów”¹³. Na przestrzeni wieków wielokrotnie stawali wobec dramatycznego wyboru: wyrzec się wiary, by ocalić życie, lub trwać przy krzyżu Chrystusa, ponosząc nierzadko najwyższą ofiarę. Zgodnie z przekazem tradycji Kościoła, ugruntowanym m.in. przez Euzebiusza z Cezarei¹⁴, początki wspólnoty chrześcijańskiej na ziemiach Egiptu, a tym samym Kościoła koptyjskiego, wiążą się z działalnością św. Marka Ewangelisty. Zgodnie z tą tradycją św. Marek przybył do Aleksandrii około 40 r., gdzie rozpoczął głoszenie Ewangelii¹⁵. Orędzie o zbawieniu w Jezusie Chrystusie stosunkowo szybko zyskało zarówno gorliwych wyznawców, jak i przeciwników. Marek poniósł tragiczne konsekwencje swojej działalności misyjnej. Ewangelista podczas swojej podróży został uprowadzony i zamordowany¹⁶. Dzieje Kościoła na ziemiach Egiptu od samego początku naznaczone były zmiennym losem – okresy względnego pokoju przeplatały się z falami brutalnych prześladowań. Najbardziej krwawy i tragiczny charakter miały prześladowania za panowania cesarza Dioklecjana (284–305) oraz jego następcy, Maksymina Dai (305–313)¹⁷. Okres ten zapisał się jako czas szczególnego świadectwa wiary i męczeństwa. W odpowiedzi na dramatyczne wydarzenia tego czasu Kościół koptyjski przyjął nowy kalendarz liczony według „ery męczenników” (*Anno Martyrum*), którego pierwszy rok odpowiada rozpoczęciu panowania Dioklecjana, czyli rokowi 284¹⁸. Pozwalało to utrzymać w pamięci wszystkich tych, którzy oddawali życie za wiarę, umacniając przy tym poczucie tożsamości Kopta jako tego, który z dumą żyje w cieniu krzyża Chrystusa.

¹³ Zob. Liere. 2021. *Conquering Rome: Constructing a Global Christianity in the Face of Terror. A Case Study into the Representations of the Beheading of Twenty-One Migrant Workers in January 2015*, 211.

¹⁴ Por. Euzebiusz z Cezarei. (2022) *Historia Kościoła. O męczennikach palestyńskich*. Tłum. Arkadiusz Lisiecki. Warszawa: Fronda, 101.

¹⁵ Zob. Christine Chaillot. 2005. *The Coptic Orthodox Church. A brief introduction to its life and spirituality*. Paris: Inter-Orthodox Dialogue, 17.

¹⁶ Zob. Aziz S. Atiya. 1978. *Historia Kościołów Wschodnich*. Tłum. zbiorowe. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 24

¹⁷ Atiya. 1978. *Historia Kościołów Wschodnich*, 26–27.

¹⁸ Atiya. 1978. *Historia Kościołów Wschodnich*, 28.

W obliczu wielowiekowych prześladowań Koptowie pozostali wierni swojej tożsamości religijnej. Odwaga w wyznawaniu wiary oraz nieustępliwość w modlitwie stanowiły wyraz ich duchowej siły. Historyczne doświadczenie męczeństwa znalazło swoje odzwierciedlenie również w symbolice codziennego życia. Do dziś wielu członków wspólnoty koptyjskiej manifestuje swoją przynależność do Kościoła poprzez charakterystyczne tatuaże w kształcie krzyża koptyjskiego, umieszczane na nadgarstku prawej ręki. Praktyka ta ma wymiar nie tylko identyfikacyjny, ale także teologiczny, ponieważ wyraża przynależność do Chrystusa, gotowość do dawania świadectwa wiary oraz świadomość dziedzictwa apostołskiego, nawet w kontekście potencjalnego zagrożenia życia¹⁹.

Krwawe prześladowania chrześcijan w Egipcie przyniosły wiele ofiar wśród wyznawców Chrystusa, ale jednocześnie „hartowały młodą religię, a dzięki licznym aktom męczeństwa prowokowały nawrócenia i pobudzały gorliwość wiernych”²⁰.

Egipt, na którego terytorium znajduje się Koptyjski Kościół Ortodoksyjny, aktualnie zajmuje 40. miejsce na Światowym Indeksie Prześladowań (dalej: ŚIP)²¹, prowadzonym przez międzywyznaniową organizację *Open Doors*²². Raporty organizacji wskazują, że sytuacja tamtejszych chrześcijan jest wciąż skomplikowana. Teoretycznie egipska konstytucja zapewnia wolność wyznania i gwarantuje swobodę w praktykach religijnych, jednak pomimo tego chrześcijanie egipscy w dalszym ciągu spotykają się z dyskryminacją. Nieoficjalny zakaz konwersji na chrześcijaństwo jest w pewnym sensie narzędziem kontroli i ograniczenia swobód religijnych, a złamanie tego zakazu może mieć drastyczne konsekwencje zarówno w społeczności, w której się mieszka, jak i wśród najbliższej rodziny²³. Wyrazem tej niekonsekwencji są liczne zdarzenia z ostatnich kilkudziesięciu lat,

¹⁹ Por. Joanna Małocha. 2021. „Historia religijnego tatuażu koptyjskiego i jego znaczenie w kręgu kulturowym chrześcijan egipskich”. *Perspektywy Kultur* 1 (32): 22.

²⁰ Zob. Iza E. Smolińska. 2008. *Symbolika krzyża w arabskojęzycznej literaturze religijnej i obrzędowości Koptów*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Ibidem, 24

²¹ Światowy Indeks Prześladowań to dokument, który co roku prezentowany jest opinii publicznej w celu ukazania sytuacji Kościoła chrześcijańskiego pod względem wolności religijnej. Zob. Open Doors. 2025. „Światowy Indeks Prześladowań” (5.07.2025). <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/swiatowy-indeks-przesladowan>.

²² *Open Doors* to międzywyznaniowa, chrześcijańska organizacja, która już od 70 lat działa na rzecz prześladowanych chrześcijan. Pomoc organizowana przez *Open Doors* dla chrześcijan z różnych denominacji i zakątków świata przejawia się m.in. w organizacji specjalnych szkoleń i warsztatów radzenia sobie z traumą, pomocy finansowej, szkoleniem liderów, rozpowszechnianiem literatury chrześcijańskiej, w tym Biblii; organizuje również pomoc w formie wsparcia modlitewnego. W Polsce organizacja działa m.in. w Warszawie, Krakowie, Białymstoku, gdzie prelegenci z różnych tradycji wyznaniowych odwiedzają polskich chrześcijan, informując ich o sytuacji Kościoła prześladowanego, budując przy tym szeroką międzywyznaniową sieć modlitewną. Zob. Open Doors (5.07.2025) <https://www.opendoors.pl/o-nas>.

²³ Więcej informacji o sytuacji chrześcijan w Egipcie można przeczytać na profilu tego państwa w indeksie przygotowywanym przez *Open Doors*. (26.06.2025) <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/swiatowy-indeks-przesladowan/opisy-krajow-przesladowan/egipt>.

które u swoich podstaw mają konflikt międzyreligijny, a w których ucierpiało wielu wyznawców Chrystusa.

15 lutego 2015 r. światowa opinia publiczna została wstrząśnięta tragicznymi wydarzeniami, które rozegrały się na jednej z plaż w prowincji Trypolis, w mieście Syrta, w regionie północno-zachodniej Libii²⁴. W opublikowanym przez bojowników tzw. Państwa Islamskiego (ISIS) pięciominutowym wideo zarejestrowano egzekucję 21 mężczyzn ubranych w charakterystyczne pomarańczowe robocze kombinezony. Jak ustalono, ofiarami było dwudziestu koptyjskich chrześcijan pochodzących z Egiptu oraz jeden obywatel Ghany. Wszyscy mężczyźni pracowali w Libii jako robotnicy migrujący w poszukiwaniu zarobku. Nagranie ukazuje przemarsz zakładników na wyznaczone miejsce egzekucji, położone bezpośrednio przy linii brzegowej. Następnie zarejestrowano scenę ich śmierci, dokonanej poprzez brutalne ścięcie nożami. Z analizy materiału wynika, że w ostatnich chwilach życia skazani wykazywali niezwykle spokoj, a z ich ust słychać było cicho powtarzane imię „Jezus”²⁵. Wideo zostało opatrzone tytułem: *A message signed with blood to the nation of the cross* („Wiadomość podpisana krwią do ludu krzyża”, tłum. własne)²⁶ a sam moment śmierci męczenników został opatrzony tytułem: *People of the cross, followers of the hostile Egyptian Church* („Ludzie krzyża, wyznawcy wrogiego Kościoła egipskiego”, tłum. własne)²⁷. Te przesłania były potwierdzeniem, że jednym z głównych motywacji napastników była nienawiść religijna, a celem – chrześcijanie.

Niemiecki pisarz Mosebach Martin w pierwszych stronach swojej książki *The 21: A Journey into the Land of Coptic Martyrs* opisującej wydarzenia z 15 lutego 2015 r. na plaży w Libii zadaje pytanie: „Dlaczego Kościół rzymskokatolicki nie uznał formalnie świadectwa tych ludzi, jak to było w historycznej praktyce w przypadkach męczeństwa?”²⁸ Pytanie to padło w 2018 r., czyli jeszcze 5 lat przed wpisaniem ich imion do Martyrologium Kościoła katolickiego. Tego typu pytanie, choć wybiega poza naukowy zakres teologii, niewątpliwie mogło być impulsem do pogłębienia znaczenia i skutków tej męczeńskiej śmierci również poza Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym.

²⁴ O dokładnym miejscu zdarzenia oraz reakcjach politycznych można przeczytać m.in. w: *Council Meeting on Libya and ISIS*. (1.07.2025) <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2015/02/council-meeting-on-libya-and-isis.php>.

²⁵ Por. Hugh S. Knapman. 2018. *Ecumenism of Blood. Heavenly Hope for Earthly Communion*. New York/Mahwah: Paulist Press, 10.

²⁶ Zob. Raport Amnesty International *Libya: Cold-blood murder of Copts in Libya a war crime*. (26.06.2025) <https://www.amnesty.org/en/documents/mde19/0002/2015/en/>.

²⁷ Zob. *Council Meeting on Libya and ISIS*.

²⁸ Zob. Martin Mosebach. 2020. *The 21. A journey into the Land of Coptic Martyrs*. Plough Publishing House, 6.

Papież Tawadros II, patriarcha Aleksandrii, dokładnie 21 lutego 2015 r., czyli 6 dni po opublikowaniu makabrycznego wideo, kanonizował mężczyzn, wpisując ich imiona do Synaksarium koptyjskiego (*Synaxarium*). Szybkość tego gestu potwierdza tylko, z jak ogromną dumą i szacunkiem egipcjanie chrześcijanie otaczają swoich męczenników. Wielkim zaskoczeniem było również ogłoszenie 8 lat później, czyli 2023 r., decyzji papieża Franciszka o tym, że 21 koptyjskich męczenników (w tym jeden obywatel Ghany) zostanie wpisanych do Martyrologium Kościoła katolickiego i 15 lutego będzie dniem ich wspominania w liturgii katolickiej. Ogłaszając tę informację, papież wyraził nadzieję na to, że ten gest będzie pomagał w pogłębianiu się przyjaźni pomiędzy Kościołami, a w dalszej perspektywie doprowadzi do jedności pełnej, widzialnej, gdzie obie tradycje spotkają się przy jednym stole eucharystycznym, czyli największym znakiem jedności chrześcijan²⁹.

3. Od Chalcedonu do Rzymu – spotkania dwóch papieży

W kontekście podstaw relacji pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a Kościołami Wschodnimi, w tym Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym, szczególną uwagę należy zwrócić na Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, zwłaszcza na punkt pierwszy rozdziału III: *Uwagi odnoszące się szczególnie do Kościołów Wschodnich*. Kościół katolicki uznaje władzę tych Kościołów i prawo do rozporządzania zgodnie z własnymi normami, które odważniej i trafniej będą rezonować na wiernych ze Wschodu. To uznanie stanowi „bezwzględnie wymagany i wstępny warunek przywrócenia jedności”³⁰. Taka otwarta i pełna uszanowania tradycji postawa pozwoliła na pogłębienie dialogu pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a Kościołami Wschodu. Według badacza Ronalda Robersona w tych relacjach ekumenicznych i prowadzonym dialogu, którego efekty widoczne są we wzajemnych deklaracjach, nigdy nie doszło do irenicznych uproszczeń. Obie tradycje musiały przejść z wymiaru słów i dogmatów na wymiar realnego przeżywania wiary³¹.

W dalszej części artykułu analizie poddane zostaną efekty dialogu ekumenicznego między Kościołem rzymskokatolickim a Koptyjskim Kościołem Orto-

²⁹ Franciszek. 2023. „Przemówienie papieża Franciszka do patriarchy Tawadrosa II” (11.05.2023). *L'Osservatore Romano* 42, 6 (453): 10–11.

³⁰ Zob. Sobór Watykański II. 2000. „Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*” (21.11.1964). W *Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*. Red. Napiórkowski, Leśniewski, Leśniewska, 174–226. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

³¹ Por. Ronald G. Roberson. 2010. „The Dialogues of the Catholic Church with the Separated Eastern Churches”. *U.S. Catholic Historian* 28 (2): 139.

doksyjnym, uwzględniając kluczowe deklaracje oraz przemówienia zwierzchników obu Kościołów z lat 1973–2023.

10 maja 1973 r. miało miejsce wydarzenie o doniosłym znaczeniu eklezjologicznym – spotkanie papieża Pawła VI z patriarchą stolicy św. Marka, Szenudą III. Było to pierwsze spotkanie zwierzchników tych dwóch Kościołów od czasu Soboru chalcedońskiego w 451 r.³² Wizyta patriarchy Aleksandrii w Rzymie miała miejsce z okazji obchodów 1600. rocznicy śmierci św. Atanazego Wielkiego. Spotkanie zakończyło się ważną dla relacji wspólnot i dalszego dialogu deklaracją. Dokument ten, unikając terminologii, która w przeszłości była wynikiem wielu nieporozumień, wyraża wspólną wiarę w Chrystusa i śmiało potwierdza, że dotychczasowe różne formuły chrystologiczne nie są już powodem podziału³³. Do tej deklaracji będą się w przyszłości odwoływać kolejne wspólne dokumenty oraz korespondencja prowadzona pomiędzy późniejszymi zwierzchnikami obu Kościołów³⁴. Na mocy tego dokumentu została powołana wspólna komisja pomiędzy Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym a Kościołem rzymskokatolickim, która w swych założeniach ma dążyć do rozwiązania wszelkich kwestii spornych pomiędzy Kościołami.³⁵ W 1979 r. na bazie prac komisji i nieoficjalnych dialogów został przedstawiony i podpisany przez obie strony dokument określający zasady dążenia do jedności i ogólnego jej znaczenia. Ustalono 12 zasad działań, spośród których najistotniejsze to:

- celem wysiłków dialogowych jest pełna komunია wiary, która wyrażać się będzie w komunii życia sakramentalnego;
- jedność nie oznacza wchłonięcia jednego Kościoła przez drugi;
- jedność zakładać będzie, że oba Kościoły będą miały prawo rządzenia się zgodnie z własnymi tradycjami;
- wszelkie rozbieżności i wątpliwości będą rozwiązywane na bazie konsultacji i braterskich relacji;

³² Por. Maged Attia. 2001. *The Coptic Orthodox Church and the ecumenical movement*. Cairo: Bishopric of Youth Affair, 63. (7.07.2025) <https://bishoysblog.com/wp-content/uploads/2015/01/the-coptic-orthodox-church-and-the-ecumenical-movement-fr-matthew-attia.pdf>.

³³ Por. Roberson. 2010. „The Dialogues of the Catholic Church with the Separated Eastern Churches”, 139.

³⁴ Odniesienia do wspólnej deklaracji z 1973 r. można znaleźć w przemówieniach i listach wymienianych przez kolejnych hierarchów obu Kościołów, np. w przemówieniu papieża Franciszka do patriarchy Tawadrosa II przesłanego 11 maja 2023 r. Oto fragment tego przemówienia: „Spotkanie naszych poprzedników, które miało miejsce w Rzymie w dniach od 9 do 13 maja 1973 r., stanowiło historyczny etap w relacjach między Stolicą św. Piotra i Stolicą św. Marka. Było to pierwsze spotkanie Papieża Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego z Biskupem Rzymu. Było to również zakończenie sporu teologicznego, sięgającego Soboru chalcedońskiego, dzięki podpisaniu 10 maja 1973 r. pamiętnej wspólnej deklaracji chrystologicznej, która później posłużyła jako inspiracja do podobnych porozumień z innymi Starożytnymi Kościołami Wschodnimi”. Cytat pochodzi z: Franciszek. 2023. „Przemówienie papieża Franciszka do patriarchy Tawadrosa II (11 maja 2023 r.)”. *L'Osservatore Romano* 42, 6 (453): 10–11.

³⁵ Zob. Attia. 2001. *The Coptic Orthodox Church and the ecumenical movement*, 63.

- żadne z działań Kościołów nie mogą mieć charakteru prozelitycznego³⁶.

Wspólna deklaracja, określając te zasady, uporządkowała dialog i utwierdziła wzajemne rozumienie tego, czym jest jedność.

W maju 2013 r. Patriarcha Tawadros II odbył wizytę w Watykanie, podczas której spotkał się z nowo wybranym papieżem Franciszkiem, zaledwie dwa miesiące po rozpoczęciu jego pontyfikatu. Spotkanie to nie tylko potwierdziło wolę kontynuowania drogi dialogu i zbliżenia między Kościołem katolickim a Koptyjskim Kościołem Ortodoksyjnym, lecz także w istotny sposób wpisało się w początkowy etap pontyfikatu Ojca Świętego, nadając szczególną wagę sprawie jedności chrześcijan i ekumenicznego świadectwa w duchu wzajemnego szacunku, braterstwa oraz współodpowiedzialności za przyszłość Kościołów. Hierarchowie ogłosili dzień 10 maja jako dzień przyjaźni koptyjsko-katolickiej³⁷. W kolejnych latach, z okazji tego dnia, każdy z papieży wystosowywał listy zawierające zapewnienia o modlitwie i duchowym wsparciu.

W lutym 2015 r., po śmierci 21 męczenników w Libii, papież Franciszek wysłał list z kondolencjami do patriarchy Tawadrosa, wyrażając swój ból i duchową łączność z Kościołem koptyjskim. Natomiast w maju 2015 r. Franciszek i patriarcha Tawadros II wymienili się listami, w których po raz kolejny zapewniali o braterskiej przyjaźni i pragnieniu pogłębiania relacji pomiędzy Kościołami. Warto zwrócić uwagę na list papieża Franciszka i jego słowa: „Dziś bardziej niż kiedykolwiek jesteśmy zjednoczeni ekumenizmem krwi, który zachęca nas do podążania ścieżką pokoju i pojednania”³⁸. W ten sposób papież Franciszek po raz kolejny podkreślił znaczenie świadectwa męczenników jako czynnika jednoczącego chrześcijan w ekumenicznym pojednaniu.

W kwietniu 2017 r. podczas kolejnego spotkania papieża Franciszka i patriarchy Tawadrosa II w Kairze został podpisany kolejny dwustronny dokument, który miał odświeżyć i zacieśnić jeszcze bardziej relacje pomiędzy dwoma Kościołami. Dokument zaznacza, że więź „przyjaźni i braterstwa” pomiędzy wspólnotami ma swoje początki w „pełnej komunii między Kościołami, która istniała za czasów soborów ekumenicznych aż do soboru w Chalcedonie”. Już w drugim akapicie deklaracja wskazuje na „fundamenty”, na której

³⁶ Zob. 1979. „Principles for guiding the search for unity between the Catholic Church and the Coptic Orthodox Church and the protocol joint to the principles”. Information Service 76 (1979/I): 30–32.

³⁷ Zob. Francis. 2013. „Address of Pope Tawadros II” (10.05.2013). Information Service 141 (2013/I): 9–10.

³⁸ Francis. 2015. „Message of Pope Francis to Coptic Orthodox Patriarch Tawadros II (10.05.2015). Information Service 145 (2015/I): 8.

budowana jest ta braterska więź: „modlitwa, podobne praktyki liturgiczne, oddawanie czci tym samym męczennikom i świętym” (tłum. własne)³⁹.

Niezwykle istotnym dla tematu tego artykułu są dwa akapity deklaracji, które zostaną przytoczone w całości:

9. Zintensyfikujemy naszą nieustanną modlitwę za wszystkich chrześcijan w Egipcie i na całym świecie, a zwłaszcza na Bliskim Wschodzie. Tragiczne doświadczenia i krew przelewana przez naszych wiernych, którzy byli prześladowani i zabijani wyłącznie z powodu bycia chrześcijanami, przypominają nam, tym bardziej że ekumenizm męczeństwa łączy nas i wspiera na drodze do pokoju i pojednania. Bo jak pisze św. Paweł: „Gdy cierpi jeden członek, współcierpią wszystkie inne członki” (1 Kor 12,26).

10. Tajemnica Jezusa, który umarł i zmartwychwstał z miłości, leży w centrum naszej pielgrzymki ku pełnej jedności. Po raz kolejny naszymi przewodnikami są męczennicy. We wczesnym Kościele krew męczenników była nasieniem nowych chrześcijan. Oby podobnie w naszych dniach krew tak wielu męczenników stała się nasieniem jedności pośród wszystkich uczniów Chrystusa, znakiem i narzędziem komunii oraz pokoju dla świata⁴⁰.

Użyte w powyższym fragmencie sformułowanie „ekumenizm męczeństwa” stanowi odniesienie do koncepcji „ekumenizmu krwi” i wyraża istotę świadectwa tych wszystkich chrześcijan, którzy na przestrzeni dziejów Kościoła oddawali i nadal oddają swoje życie w imię Jezusa Chrystusa. Ich ofiara staje się symbolicznym „zasiewem”, z którego wyrastają nowe wspólnoty wiary chrześcijańskiej lub umacniają się już istniejące.

Z kolei w 2023 r., w 50. rocznicę dialogu katolicko-koptyjskiego, doszło do kolejnego spotkania papieża Franciszka i Tawadrosa II, podczas którego rozmawiano o przyszłości współpracy pomiędzy wspólnotami. Patriarcha Aleksandrii wręczył Biskupowi Rzymu relikwie 21 męczenników koptyjskich. Papież Franciszek w porozumieniu ze swoim gościem z Egiptu wygłosił niespodziewane oświadczenie. Oto jego fragment:

Na tej drodze przyjaźni towarzyszą nam również męczennicy, którzy świadczą, że „nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich” (J 15,13). Nie mam słów, aby wyrazić moją wdzięczność za cenny dar relikwii koptyjskich męczenników, zabitych w Libii 15 lutego 2015 r. Męczennicy ci zostali ochrzczeni nie tylko w wodzie i Duchu, ale także we krwi – krwi, która jest zasiewem jedności dla wszystkich wyznawców Chrystusa. Z radością ogłaszam dziś, że za zgodą Waszej Świątobliwości tych 21

³⁹ Zob. „Common Declaration of his holiness Francis and his holiness Tawadros II” (25.04.2017). Information Service 149 (2017/I): 13–16.

⁴⁰ „Common Declaration of his holiness Francis and his holiness Tawadros II” (25.04.2017). Information Service 149 (2017/I): 13–16.

męczenników zostanie włączonych do Martyrologium Rzymskiego na znak duchowej komunii, łączącej nasze dwa Kościoły⁴¹.

Owo włączenie 21 męczenników do Martyrologium Rzymskiego ma nie tylko symboliczne znaczenie dla przyjaźni pomiędzy dwoma Kościołami, ale również było istotnym znakiem dla całego Kościoła chrześcijańskiego, że życie, które poświęcają męczennicy na całym świecie ze względu na wiarę w jedynego Boga Jezusa Chrystusa, jest widzialnym znakiem jedności chrześcijan, a tym samym świadectwem jedności dla świata w rozumieniu słów z Ewangelii „...by świat uwierzył” (J 17,21).

Jeżeli chodzi o dalsze relacje obu Kościołów, aktualnie stały się bardzo napięte. Wszystko z powodu kontrowersji związanych z dokumentem *Fiducia supplicans* o duszpasterskim znaczeniu błogosławieństw. Po publikacji deklaracji Święty Synod Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego ogłosił 7 marca 2024 r. zawieszenie dialogu teologicznego z Kościołem rzymskokatolickim. Aktualnie trwają starania o przywrócenie rozmów i dalszych wspólnych poszukiwań dróg jedności.

4. Razem dla dobra wszystkich

„Ekumenizmu krwi” nabiera szczególnego znaczenia w świetle współczesnych wyzwań stojących przed chrześcijanami, zwłaszcza w kontekście eskalujących prześladowań religijnych. Analiza ŚIP organizacji *Open Doors* czy sprawozdań organizacji „Pomoc Kościołowi w Potrzebie” ukazuje skalę zjawiska, które niezmiennie pozostaje jednym z najbardziej palących problemów Kościoła powszechnego. Każdego roku miliony chrześcijan na całym świecie stają się ofiarami dyskryminacji i przemocy, a niejednokrotnie także męczeńskiej śmierci z powodu swojej wierności Chrystusowi. Dane statystyczne wynikające z ŚIP wskazują, że jedynie w 2024 r. ponad 380 milionów wyznawców Chrystusa w co najmniej 78 krajach doświadczyło prześladowań. Jak czytamy w dokumentach *Open Doors*, istnieje wiele czynników mających prowadzić do tak trudnej sytuacji chrześcijan; są to przede wszystkim: islamski ekstremizm, reżim komunistyczny, religijnie motywowany nacjonalizm i paranoja dyktatorska. Należy pamiętać, że w większości państw istnieje wiele przyczyn prześladowań, które mogą wzajemnie się przenikać i wzmacniać swoją szkodliwość⁴². Równie alar-

⁴¹ Franciszek. 2023. „Przemówienie papieża Franciszka do patriarchy Tawadrosa II” (11.05.2023). *L'Osservatore Romano* 42, 6 (453): 10–11.

⁴² Zob. Open Doors. 2025. „Światowy Indeks Prześladowań 2025”. (7.07.2025) <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/swiatowy-indeks-przesladowan>.

mujące pozostają wnioski płynące z raportu *Prześladowani i Zapomniani?* organizacji „Pomoc Kościołowi w Potrzebie”, w którym, odwołując się do słów papieża Franciszka, podkreśla się, iż w latach 2022–2024 co siódmy chrześcijanin na świecie doświadczał prześladowań z powodu swojej wiary⁴³.

W wielu państwach, takich jak Korea Północna, Jemen, Somalia, Nigeria czy Afganistan, sytuacja wyznawców Chrystusa jest skrajnie trudna, a w niektórych przypadkach wręcz uniemożliwia im realizację podstawowych praw człowieka, w tym wolności religijnej. Niestety, dla wielu z nich proces ten kończy się nie tylko utratą mienia, ale także, w wielu przypadkach, śmiercią.

Zjawisko systematycznych prześladowań chrześcijan na świecie, powiązane z ograniczeniami wolności religijnej oraz niskim poziomem bezpieczeństwa dla wyznawców Chrystusa, stanowi wyzwanie, które wymaga skoordynowanych działań Kościołów oraz wspólnot chrześcijańskich. Odpowiedzią na te dramatyczne realia jest zaangażowanie instytucji i organizacji humanitarnych, niosących wsparcie prześladowanym wspólnotom. Wśród nich szczególnie znaczenie dla tematyki tego artykułu może mieć organizacja *Open Doors*, której działalność zapoczątkował holenderski misjonarz protestancki Andrew van der Bijl, znany jako „Brat Andrew”⁴⁴. Świadomość ograniczeń wolności religijnej, jakich doświadczali chrześcijanie w latach pięćdziesiątych (czyli na początku misji brata Andrew), stała się dla niego impulsem do podjęcia konkretnych działań, zakorzenionych w słowach Pisma Świętego: „Bądź czujny i umocnij resztę, która miała umrzeć” (Ap 3,2)⁴⁵. Inicjatywa młodego Holendra zapoczątkowała systematyczne dostarczanie Biblii do krajów bloku wschodniego. Z czasem działalność ta rozwinęła się w międzynarodową sieć wsparcia chrześcijan prześladowanych, obejmując swoim zasięgiem kolejne regiony świata. Choć korzenie *Open Doors* sięgają środowisk protestanckich, organizacja już na wczesnym etapie swojej działalności dostrzegła, iż prześladowania dotyczą chrześcijan niezależnie od ich przynależności konfesyjnej. W konsekwencji *Open Doors* otworzyło się na współpracę ekumeniczną, zapraszając do wspólnych projektów zarówno wspólnoty protestanckie, jak i Kościół rzymskokatolicki i Kościół prawosławny. Przykładem tej współpracy jest funkcjonujące w Polsce biuro *Open Doors* z siedzibą w Warszawie, które wśród swoich pracowników skupia osoby reprezentujące różne denominacje chrześ-

⁴³ Zob. Pomoc Kościołowi w Potrzebie. 2024. „Prześladowani i zapomniani? Raport o chrześcijanach prześladowanych za wiarę”. (7.07.2025) <https://pkwp.org/wp-content/uploads/2024/11/Raport-Przesladowani-i-zapomniani-2024.pdf>.

⁴⁴ Zob. Andrew van der Bijl, John Sherrill, Elizabeth Sherrill. 2022. *Boży przemysłnik*. Tłum. Agnieszka Karpowicz. Warszawa: Vocatio – wskazane źródło jest spisana autobiografią Brata Andrew założyciela organizacji Open Doors.

⁴⁵ Van der Bijl, J. Sherrill, E. Sherrill. 2022. *Boży przemysłnik*, 82–91.

cijańskie: wspólnoty baptystyczne, zielonoświątkowe, ewangelickie, ewangelikalne. W ostatnich latach obserwuje się również pogłębianie relacji pomiędzy organizacją a katolikami, czego wyrazem jest rosnące zainteresowanie hierarchii kościelnej misją *Open Doors* oraz zachęcanie wiernych Kościoła rzymskokatolickiego do modlitwy i wsparcia dla Kościoła prześladowanego⁴⁶. Efektem tej współpracy jest również coraz większa liczba pracowników katolickich zatrudnionych w organizacji.

Praktyczna współpraca między przedstawicielami różnych tradycji chrześcijańskich, skupiona wokół pomocy humanitarnej i działań na rzecz wolności religijnej, staje się współczesnym wyrazem „ekumenizmu praktycznego”. Z tej perspektywy przelana krew chrześcijan jest realnym, choć dramatycznym, znakiem jedności Kościoła. Jedności, która objawia się jako „jedność widzialna”, aktualizująca się „tu i teraz”.

Konkluzja

Zatem czy dramat prześladowań religijnych i męczeństwa z tym związane, który dotyczy wszystkich naśladowców Chrystusa bez względu na korzenie konfesyjne, może się stać impulsem do budowania rzeczywistej widzialnej i realnej jedności? Biorąc pod uwagę wszystko powyższe, jak najbardziej jest to możliwe. To, co widzimy już teraz, to z każdą docierającą do przestrzeni medialnej informacją o męczeńskiej śmierci chrześcijanina pogłębia się rzeczywista solidarność, modlitwa i współpraca. To jest pierwszy i ważny krok do tego, by na samym końcu stanąć przy jednym stole eucharystycznym. Świat potrzebuje tego świadectwa jedności, by móc dostrzec w Ewangelii prawdziwą drogę. Pojęcie „ekumenizmu krwi” domaga się zarówno głębokiej refleksji teologicznej, jak i odwagi w podejmowaniu konkretnych inicjatyw Kościoła powszechnego, który zjednoczony w obliczu cierpienia może być świadkiem Ewangelii Chrystusa.

⁴⁶ W ostatnich trzech latach obserwuje się wzrost współpracy pomiędzy organizacją a hierarchiami Kościoła katolickiego. W maju 2025 r. odbyło się spotkanie z ks. kard. Grzegorzem Rysiem, metropolitą łódzkim, a następnie z ks. abp. Adrianem Galbasem, metropolitą warszawskim. Oba spotkania dotyczyły budowania wspólnoty modlitwowej i wzajemnego zaufania oraz były początkiem nawiązywania bliższej współpracy. Z kolei w czerwcu 2025 r. biskupi obecni podczas Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Katowicach otrzymali zaproszenia na jubileusz 70-lecia powstania organizacji *Open Doors*, które odbędzie się w listopadzie w Łodzi.

References

1979. „Principles for guiding the search for unity between the Catholic Church and the Coptic Orthodox Church and the protocol joint to the principles”. Information Service 76 (1991/I): 30–32.
- Aleksiejuk Artur. 2009. Dać świadectwo prawdzie. W *Ekumenia i współczesne wyzwania moralne*. Red. Tadeusz Kałużny, Zdzisław Kijas, 169–174. Kraków: Polska Akademia Teologiczna w Krakowie.
- Amnesty International. 2025. „Libya: Cold-blood murder of Copts in Libya a war crime”. (2.07.2025) <https://www.amnesty.org/en/documents/mde19/0002/2015/en/>.
- Atiya S. Aziz. 1978. *Historia Kościołów Wschodnich*. Tłum. zbiorowe. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Attia Maged. 2001. *The Coptic Orthodox Church and the ecumenical movement*. Cairo: Bishopric of Youth Affair.
- Bijl Andrew van der, Sherrill John, Sherrill Elizabeth. 2022. *Boży przemytnik*. Tłum. Agnieszka Karpowicz. Warszawa: Vocatio.
- Bonhoeffer Dietrich. 1997. *Naśladowanie*. Tłum. Joanna Kubaszczyk. Poznań: Wydawnictwo W drodze.
- Chailot Christine. 2005. *The Coptic Orthodox Church, a brief introduction to its life and spirituality*. Paris: Inter-Orthodox Dialogue.
- Euzebiusz z Cezarei. 2022. *Historia Kościoła. O męczennikach palestyńskich*. Tłum. Arkadiusz Lisiecki. Warszawa: Fronda.
- Franciszek i Tawadros II. 2017. „Common Declaration of his Holiness Francis and his Holiness Tawadros II” (25.04.2017). Information Service 149 (2017/I): 13–16.
- Francis. 2013. „Adress of pope Tawadros II” (26.06.2025). Information Service 141 (2013/I): 9–10.
- Francis. 2015. „Message of Pope Francis to Coptic Orthodox Patriarch Tawadros II” (10.05.2015). Information Service 145 (2015/I): 8.
- Franciszek. 2023. „Przemówienie papieża Franciszka do patriarchy Tawadrosa II” (11.05.2023). L’Osservatore Romano 42, 6 (453): 10–11.
- Hintz Marcin. 2009. „W poszukiwaniu sposobów składania wspólnego świadectwa”. W *Ekumenia i współczesne wyzwania moralne*. Red. Tadeusz Kałużny, Zdzisław Kijas, 179–183. Kraków: Polska Akademia Teologiczna w Krakowie.
- Knapman Hugh S. 2018. *Ecumenism of Blood. Heavenly Hope for Earthly Communion*. New York/ Mahwah: Paulist Press.
- Liere Lucien van. 2021. „Conquering Rome: Constructing a Global Christianity in the Face of Terror. A Case Study into the Representations of the Beheading of Twenty-One Migrant Workers in January 2015”. W *World Christianity: Methodological Considerations*. Red. Martha Frederiks, Dorottya Nagy, 204–224. Leiden – Boston: Brill.
- Małocha Joanna. 2021. „Historia religijnego tatuażu koptyjskiego i jego znaczenie w kręgu kulturowym chrześcijan egipskich”. *Perspektywy Kultury* 1 (32).

- Mosebach Martin. 2020. *The 21. A journey into the Land of Coptic Martyrs*. Plough Publishing House.
- Open Doors. 2025. „Światowy Indeks Prześladowań 2025”. (26.06.2025) <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/swiatowy-indeks-przesladowan/opisy-krajow-przesladowan/egipt>.
- Pomoc Kościołowi w Potrzebie. 2024. „Prześladowani i zapomniani?”. (1.07.2025) <https://pkwp.org/wp-content/uploads/2024/11/Raport-Przesladowani-i-zapomniani-2024.pdf>.
- Roberson Ronald G. 2010. „The Dialogues of the Catholic Church with the Separated Eastern Churches”. *U.S. Catholic Historian* 28 (2): 135–152.
- Robert Dana L. 2016. „One Christ – Many Witnesses: Visions of Mission and Unity, Edinburgh and Beyond”. *Transformation* 33 (4): 270–881.
- Security Council Report. 2015. „Council Meeting on Libya and ISIS” (1.07.2025) <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2015/02/council-meeting-on-libya-and-isis.php>.
- Smolińska Iza E. 2008. *Symbolika krzyża w arabskojęzycznej literaturze religijnej i obrzędowości Koptów*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Ibidem.
- Wilkosz Maciej. 2024. „Dietrich Bonhoeffer” (26.06.2025). <https://gpch.pl/artykuly/2024/dietrich-bonhoeffer>.